

Aspecte generale

Romanul s-a dezvoltat pe un șes larg de circa 10 km, în interfluviul Moldova-Siret, pe un bot de deal care domina de la 189 m altitudine (zona gării) lunca inundabilă a Moldovei, nu departe de confluența acestui râu cu Siretul. Râul Moldova încinge la sud din trei părți botul de deal, înainte ca meandru său sud-estic să fi involuat, transformându-se în secolele XVIII-XIX în balta Râioasa, dispărută astăzi. Valea Moldovei a constituit o limită naturală a târgului care s-a coborât, treptat până în lunca sa. Spre nord-nord-vest terasa orașului urca spre dealurile de podiș odinioară bine împădurite.

Așezarea a beneficiat de o importantă intersecție de vechi și mari drumuri comerciale, cel de pe valea Siretului, marea arteră nord-sud a Moldovei occidentale și cel de-a lungul râului Moldova, o axă nord-vest – sud-est, de la trecătorile nordice ale Carpaților Orientali peste Siret spre vadurile Prutului către Dunărea de Jos și Marea Neagră. Alături de poziția natural apărută a botului de deal ce putea fi lesne interzis prin săparea unui șant și prevederea sa cu val, proximitatea unui vad al Siretului, în amonte de confluența sa cu râul Moldova, a jucat un rol important în apariția și evoluția orașului.

Apariția și dezvoltarea așezării urbane, a târgului Romanului, favorizată de poziția sa geografică la o intersecție de drumuri a fost posibilă după refluxul mongol, prin ofensiva cruciată, aici rolul decisiv jucându-l forțele transilvane în marele efort patronat de regele Louis I d'Anjou, suveranul Ungariei.

Odată cu refluxul mongol s-a produs, ceea ce tradiția istorică desemnează sub numele de descălecat, instalarea în mijlocul populației locale a unor întreprinzătoare elemente transilvane, beneficiare ale contactelor și schimburilor de frontieră, și a funcționării drumurilor comerciale.

Întemeierea Romanului ca târg urmează primelor succese ale cruciadei antimongole, o tradiție armenească menționând cumpărarea de către armeni a bisericii lor din această așezare de la sași, la 1355¹.

Așa numita "fortificație mușatină" despre care va fi vorba mai departe, se înfățișează în lumina cercetărilor arheologice ca un "fundaco" (antrepozit) fortificat, rod al colonizării saxone, la un vad al Moldovei și pe drumul spre un proxim vad al Siretului, apărat de un cap de pod "in Barbaricum" – către mongoli, de o cetățuie ale cărei urme s-au găsit sub cetatea zidită de Ștefan cel Mare.

Odată cu descălecatul Țării Moldovei, comunitatea așezării de la Roman – documentată și prin materialul arheologic descoperit în săpăturile vechiului târg – a intrat între structurile ducatului, apoi în cele ale principatului românesc est-carpatic. Populația săsească a obținut, desigur, garantarea privilegiilor sale tradiționale, domnia Moldovei fiind interesată de activitatea comunității și de veniturile obținute de la aceasta. Deplina organizare a târgului s-a produs sub

¹ Gr. Goilav, *Armenii ca întemeietori de orașe în partea de răsărit a Europei*, în RIAF, X, 1909, p. 245.

domnia lui Petru I (cca. 1377-1391), al cărui frate, Roman, a fost, probabil, apanajat în Țara de Jos. În această calitate el și-a ales reședința în târgul de pe Moldova unde a ridicat cetatea sa, iar târgul însuși s-a numit al lui Roman. "Târgul lui Roman pe Moldova" figurează astfel într-o listă de "orașe românești" redactată între 1387 și 1392². "Cetatea Nouă" s-a numit astfel în raport, de bună seamă, cu anterioarele Neamț, Scheia și Suceava.

Comunității săsești, organizată tradițional cu un voit (Vogt) sau șoltuz ("Schultheiss") și 12 pângari (Burger), i s-a confirmat pecetea scrisă, firească, în latina: "+ S<igillum> civium de foro Romani" ("Sigiliul cetățenilor din târgul lui Roman"). Stema însăși a târgului a fost aceea a lui Roman voievod, fratele domnului, cu un mistreț³. Onomastice germane legate de târg apar, de pildă, în actele de la 1448 - "casa lui Fraham" (= "Fryham") din Roman⁴ și 1469 - "Martinus Wasserbroth...de Romanoforo" ce se judeca la Liov cu un armean⁵.

Într-un proces secular, accelerat probabil de avatarurile reformei, comunitatea săsească s-a topit în mijlocul populației românești, cu o mare putere de asimilare, potentate și de domnie, astfel încât în secolul al XVII-lea rosturile ei deosebite erau încheiate.

După tradiție biserica săsească s-ar fi aflat pe locul caselor lui Enachi Burki din apropierea episcopiei: această tradiție se întemeiază pe descoperirea, cu ocazia săpăturii temeliiilor acelor case, a unor morminte și pietre cu inscripții latine⁶.

Comunitatea armenescă, favorizată de religia răsăriteană și mai prolifică, a continuat să se dezvolte cu un șoltuz propriu, chiar dacă în al treilea pătrar al secolului al XVI-lea trecuse prin încercări și tentații deosebite. La 1609 se ridicase biserica sa din piatră în târgul Romanului⁷.

Sub Alexandru cel Bun (1400-1432), într-un interval care ar putea fi situat către 1408-1413, biserica necropolă a familiei lui Roman voievod, Sfânta Paraschiva, unde fusese îngropată cneaghina Anastasia, mama principelui Alexandru, a fost transformată în episcopie, ceea ce a conferit și târgului un statut înalt în principat. Din aceeași etapă datează și prima mențiune a reprezentantului domniei în târg: vornicul; în actul din campania din 1403 vornicul de Roman este trecut între martori, după vornicul de Hotin și înaintea celui de Neamț⁸.

În cursul luptelor dintre fiii lui Alexandru cel Bun, un moment aparte l-a constituit domnia asociată a celor doi voievozi Iliăș și Ștefan, dualitatea puterii fiind rezolvată prin împărțirea teritoriului statal. Este foarte posibil ca târgul Roman sau Târgul de Jos – desigur în raport cu Suceava și Neamțul – să fi fost una dintre reședințele lui Ștefan voievod a cărui autoritate se întindea asupra Țării de Jos a Moldovei. Oricum din această vreme episcopia de Roman a început a avea calificativul de mitropolie.

Poate aceleași etape de dualitate a puterii în Țara Moldovei îi aparține și organizarea mai temeinică a vămii de la Roman; vameșii de la târgul Roman primind o poruncă de la Ștefan cel Mare în 1488⁹.

După mai bine de un secol de dezvoltare, târgul și cetatea medievală au avut de trecut prin greaua încercare a războiului și devastării. În cursul războiului pentru Dunărea maritimă

² M.N. Tihomirov, în "Istoriceskie Zapiski", 40, 1952, p. 218.

³ Vezi descoperirile arheologice făcute de Lia și Adrian Bătrâna, în constituirea statelor feudale românești, Buc., 1980, p. 195-208.

⁴ DRH. A, vol. I, p. 403

⁵ Iorga, *Relațiile...cu Lembergul*, p. 11.

⁶ Melchisedek, *Cronica Romanului*, I., p. 18-19.

⁷ Melchisedek, op. cit., I, p. 34-35.

⁸ Costăchescu, *Documente moldovenești*, I, p. 47-48.

⁹ DRH.A, vol. III. p. 72-73.

Roman. 1790

și stăpânirea Chiliei purtat sub conducerea lui Ștefan voievod împotriva Regatului Ungariei, în toamna anului 1467, Moldova a avut de înfruntat invazia oștii ungare, condusă personal de regele Matei Corvinul.

După trecerea Carpaților Orientali prin trecătoarea Oituzului și atingerea la 19 noiembrie a târgului Trotuș, oastea regală de invazie sosea la Roman la 29 noiembrie 1467. Punând stăpânire pe târg, forțele invadatoare au poposit aici vreme de o săptămână, detașamente ungare fiind trimise în jur după pradă și spre a cerceta drumul cetății de scaun a Sucevei. Nemulțumiți probabil de atitudinea populației care rămăsese – în trădarea căreia, față de domnia Moldovei, se încredinșase eventual – invadatorii au incendiat târgul Romanului¹⁰. „Cetatea Nouă” - atestată pentru prima dată la 15 septembrie 1466¹¹ pare să fi rezistat, ea fiind situată pe malul stâng al Siretului, în dreptul Romanului. Convins de însemnătatea poziției strategice a confluenței Moldovei cu Siretul – Romanul fiind în tot cursul domniei un obișnuit loc de adunare a oastei țării – Ștefan cel Mare și sfetnicii săi au hotărât construirea aici a unei solide cetăți din piatră. Construcția menită să apere și sudul Siretului s-a făcut la velea 6991 (1 septembrie 1482 - 31 august 1483), fiind denumită Smederova¹², amintind pe unul dintre popularii sfinți militari ai vremii, Sfântul Mare Mucenic Dimitrie, popular Sânmedru.

Târgul trebuie să fi avut de suferit și în vremea lungului și greului război moldo-otoman din anii 1473-1486.

¹⁰ *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Const. Giurescu, p. 47.

¹¹ DRH. A, vol. II, p. 204

¹² *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 66

Poziția strategică a Romanului pare să se fi menținut și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, aici avându-și concentrată oastea și Ștefăniță vodă, nepotul marelui domn, cu prilejul răzmeriței boierimii din 1524 – de altfel provocată de domn – căci tot aici în târg la Roman au fost executați Costea pâncălabul, Ivașco logofătul, Sinia vistiernicul și mulți alții¹³.

Ceva mai apoi, în februarie 1541, la Roman încercase efemerul domn Alexandru vodă Cornea să organizeze apărarea stăpânirii sale împotriva lui Petru vodă Rareș, ce se întorcea în a doua sa domnie, acordată de Poarta otomană a lui Suleyman Magnificul¹⁴.

Într-o anonimă descriere a Moldovei din vremea lui Petru vodă Rareș, atribuită plauzibil lui Georg Reicherstorffer – secretarul și consilierul regelui Ferdinand I de Habsburg - apare foarte evidentă dihotomia între Cetatea Nouă a Romanului, denumită în text sub forma maghiară "Romaniwijwar / Romanujvar", și Târgul Romanul, semnificativ denumit "Romanwasar", i.e. „bazarul Roman”¹⁵. Aceeași descriere revine asupra situației Romanului cu prilejul enumerării fortificațiilor Moldovei: "mai sunt încă două cetăți bine întărite cu ziduri puternice, cum este cetatea nouă a Romanului ("Romaniwijwar"), așezată pe un șes, lângă râul Siret care se varsă în Dunăre; și cealaltă cetate cu numele Târgul Roman ("Romaniwasar")”¹⁶.

Dihotomia, care a pus în oarecare dificultate pe comentatorii textului lui Reicherstorffer, poate avea o explicație plauzibilă dacă se ține seama că, totuși autorul, după solia sa în Moldova din 1528, a mai vizitat principatul și, deci, observațiile sale pot fi și directe: anume că, în pofida unor afirmații peremptorii pe săpături arheologice, și Târgul Roman continua să aibă o fortificație suficient de importantă pentru a merita calificativul de cetate. Credem că această primă imagine străină ce s-a păstrat referitoare la Roman are o mare valoare pentru înțelegerea evoluției urbane.

Foarte curând un alt oaspete german în Moldova lui Despot vodă, agentul imperial Ioan Belsius avea prilejul să poposească în primăvara și vara anului 1562 la Roman, pe care îl denumea "orașul Roman" ("Romanvarasch") sau "târgul Roman" ("Romaniwasar"), socotindu-l "târg bogat în locuitori" unde s-ar fi aflat și o "piață a curții" și o casă capabilă să adăpostească vanitatea himericului principe al Moldovei, cât și curtea sa¹⁷. Peste aproape un secol, în împrejurări de restriște, curtea Moldovei se va mai afla la Roman.

La 1571 secretarul episcopiei Cameniței semnala că husiții de la Huși și Roman ca și din satele din împrejurimi au revenit la catolicism¹⁸.

Observații, este adevărat partizane întrucât vin de la clerul catolic, se adaugă și în secolul al XVII-lea despre populația Romanului, și, incidental, chiar referitoare la urbanism. Sub domniile lui Radu Vodă Mihnea, în prima treime a veacului, lui Andrei Bogoslaviv, călugăr minorit, Romanul i se părea un oraș frumos situat lângă râul Moldova, unde alături de 72 de case de unguri catolici – vorbitori însă mai mult de românește – avându-și biserica Sfântului Apostol Petru, se aflau 200 de case de "schismatici", adică ortodocși, cu trei biserici, servite de preoți și călugări¹⁹. Cifra de 272 de case, cât ar însuma populația ortodoxă și catolică a orașului, este ridicată până la 600 (!) de case de minoritul maltez părintele Paolo Bonnicio care, înainte de 1632, a stat 9 ani în

¹³ *Ibidem*, p. 130.

¹⁴ *Ibidem*, p. 154.

¹⁵ *Călători străini despre țările române*, I, p. 199-200.

¹⁶ *Călători străini*, I, p. 202.

¹⁷ *Călători străini*, II, p. 139, 142.

¹⁸ Hasdeu, *Istoria Toleranței*, p. 29.

¹⁹ *Călători străini*, V, p. 6.

Moldova²⁰, ceea ce își va găsi parțial explicația mai departe. În profida eforturilor misionarilor trimiși de Propaganda Fide, la Roman numărul catolicilor avea să fi scăzut neîncetat, în primii ani ai domniei lui Vasile vodă Lupu (1633-1653) fiind rămase doar 10 case de sași și unguri, biserica lor fiind clădită din piatră²¹. Scăderea, dramatică, se poate atribui în această epocă mai degrabă trecerilor la ortodoxism decât convertirilor la religiile reformate. Știrea privitoare la biserica de piatră a catolicilor ar părea contrazisă de mențiunile ulterioare ale unei biserici din lemn, dacă o detaliată descriere a Moldovei (1643) datorată minoritului Bartolomeo Bassetti nu ar preciza că odinioară la Roman erau chiar două biserici din piatră, una a ungarilor, cealaltă a sașilor; în vremea vizitației sale rămăsese doar una din lemn, și aceea ruinată, cu hramul Sfintei Marii și cu altare ale Sfinților Petru și Pavel, înzestrată cu o vie și o casă.

În ceea ce privește situația demografică a orașului se enumerau chiar 7 case de catolici cu 87 suflete, 250 case ale circa 1200 de ortodocși, cu șase biserici și mănăstirea reședință episcopală, și 80 de case de armeni cu 360 de suflete, avându-și și biserica lor²². Elementul armenesc trebuie să fi fost nu multă vreme mai înainte mai numeros spre a ne apropia de cifra de 600 (!) case admise de Paolo Bonnicio.

În aceleași vremuri ale domniei lui Vasile vodă Lupu arhiepiscopul catolic al Bulgariei, bine-cunoscutul Petru Bogdan Bakšič constata că orașul neîmprejmuit cu zid avea 260 case de români ceea ce însemna, după socotelile sale, peste 1500 suflete; remarca mănăstirea Sfintei Paraschiva sau Vineri cu biserica mare cu două turle, ansamblul fiind sediul episcopiei, bine înzestrată cu sate și moșii. Armenii, vreo 450 de suflete după estimarea arhiepiscopului aveau 80 de case, o biserică din zid – apreciată de vizitatorul catolic – zugrăvită de un preot din chiar neamul lor²³.

Contemporanul lui Bakšič, franciscanul bosniac, Marco Bandini înfățișa curiei pontificale în ianuarie 1645 Romanul drept “unul din orașele mai frumoase, mari și nobile din toată Moldova”, odinioară “plin de catolici, acum mai sunt șase case șubrede și atât”²⁴.

În împrejurările anului 1653 odată cu prăbușirea domniei lui Vasile vodă Lupu, Romanul, se pare ceva mai cruțat, a fost în lunile noiembrie-decembrie sediul curții noului principe Gheorghe Ștefan (1653-1658), care dealtfel avea și moșii în preajmă²⁵. Înfațișarea Romanului la mijlocul veacului al XVII-lea, chiar și după distrugerile vremii, nu pare să fi fost cu totul distonantă față măcar de Europa centro-orientală câtă vreme pastorul pomeranian Conrad Iacob Hildebrand – membru al soliei suedeze ce a străbătut și Moldova în iarna 1656/1657 îl consemna în jurnalul său ca “un oraș cu clădiri destul de bune”²⁶.

De bună seamă Romanul, nu putea fi omis în relatarea călătoriei patriarhului Macarie al III-lea al Anatoliei – pe numele său arab Juhanna ibn-az-Za’im – scrisă de fiul și secretarul său Bulos (Paul). Paul de Alep consemnează atât drumul patriarhului la curtea lui Gheorghe vodă Ștefan instalată la Roman în toamna anului 1653, cât și popasul, ceva mai lung din octombrie 1656: “am ajuns la orașul numit Roman unde se află mai multe biserici de piatră și o mănăstire minunată cu numele de Sf. Paraschiva – o clădire foarte frumoasă ridicată de răposatul Alexandru voievod – și

²⁰ *Călători străini*, V, p. 22.

²¹ *Idem*, p. 95 - relația minoritului milanez Benedetto Emanuele Remondi.

²² *Idem*, p. 185.

²³ *Idem*, p. 243.

²⁴ *Idem*, p. 309.

²⁵ *Idem*, p. 501.

²⁶ *Idem*, p. 596.

reședința episcopilor; în acest oraș, se află multe hanuri frumoase ce aparțin oamenilor care fac rost de trăsurile și de toate cele de trebuință călătorilor”²⁷.

Incidental sugestivele accente ale textului lui Paul de Alep relevă atât rolul eclesastic al orașului, cât și acela de nod al comunicațiilor Moldovei. Acesta din urmă explică, de altfel utilizarea anterioară a Romanului ca loc de adunare a oastei.

După venirea la 22 februarie 1821 a eteriștilor în frunte cu generalul Alexandru Ipsilanti, în întreaga Moldovă a avut loc masacrarea turcilor, în marea majoritate negustori aflați cu afaceri în principat. Evenimente similare s-au produs și la Roman, un proces judecat în toamna anului 1823 în fața divanului lui Ioniță vodă Sturdza dezvăluind amănuntele. Astfel, o ceată de peste 20 de eteriști conduși de arnăutul Hagioglu, după ce a capturat prin vicleșug pe beșli-aga și doi neferi în casa isprăvniciei, i-a închis în mănăstirea Precista, spărgând “portița” închisă de egumenul moldovean. A doua zi, scoși în afara orașului, prizonierii au fost uciși. Alți turci, negustori, au fost prinși la Cotul Vameșului și omorâți tot lângă târgul Romanului. În aceeași vreme alți trei negustori turci au fost adăpostiți peste două luni de episcopul Gherasim al Romanului și de postelnicul Andrei Milu (Milo), până la sosirea oștilor otomane²⁸.

Prin Roman aveau să treacă după 13 martie 1821 și o mare parte a forțelor eteriste spre Bacău și Focșani în drumul către București²⁹.

Ocupația otomană a principatelor române ce a urmat înăbușirii revoluției de la 1821 s-a soldat și la Roman cu violențe și vexațiuni. În numai două luni din primăvara anului 1822 din târgul și ținutul Romanului, beșli-agaua trupelor otomane storsese colosala sumă de 60.000 de piaștri³⁰.

La începutul epocii regulamentare, cunoscuta realizare cartografică rusă “Harta teritoriului de război în Europa, în anii 1828 și 1829, întocmită la scara 1/420.000...” gravată la depozitul militar din Sankt-Petersburg la 1835, rod al unei îndelungi campanii de teren, indica Romanul cu 1369 de case și stație de poștă, situându-l ca populație pe locul al cincilea dintre reședințele de ținuturi ale principatului Moldovei³¹.

Romanul interbelic

Deși lentă, dezvoltarea sa, potențată de existența județului omonim, este certă mai ales în ultimul deceniu al Regatului României Mari (1930-1940). Vatra orașului se întindea pe circa 250 de ha și populația, după datele recensământului din 1930, era de 28.948 din care 7.723 locuitori ai comunelor suburbane Carol I, Cordun, Cotul-Vameș, Elisabeta Doamna.

Industria dominantă era cea ușoară și a bunurilor de consum, alimentare în primul rând; existau 3 mori sistematice, 1 fabrică de zahăr, 3 de ulei, 1 de băuturi spirtoase, 1 de chit și uleiuri sicative, 1 de săpun, 3 de tablă și sârmă, 3 de pielărie, 1 de cărămidă și țiglă, 3 de teracotă și 1 de frânghii. Dintre acestea, cu un capital social sau investit de peste 5 milioane lei, erau: “moara Moldova”, moara “C. F. Rohrllich”, Fabrica și rafinăria de zahăr “Danubiana” – cu capital și specialiști belgieni, Fabrica de uleiuri vegetale “C. F. Rohrllich”, Fabrica de chituri și uleiuri sicative “Rozo”, Fabrica de pielărie “Petre Valter et Fii”.

²⁷ *Idem*, VI, p. 156.

²⁸ Hurmuzaki/Iorga, vol. X, p. 583-588.

²⁹ *Ibidem*, p. 116.

³⁰ *Ibidem*, p. 148.

³¹ C.C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, p. 266.

Industria prelucrătoare profita de resursele agricole și zootehnice ale județului, Romanul fiind o importantă piață de desfacere a acestora.

Totodată întreprinderile locale satisfăceau nevoile esențiale ale vieții urbane la nivelul de atunci.

Am insistat asupra întreprinderilor existente la această dată și am remarcat pe acelea ce au capital mai substanțial întrucât clădirile și instalațiile acestora depistate, sunt capabile să constituie patrimoniul tehnic al orașului.

Mărturie a unei evoluții istorice normale, în Roman funcționau în perioada interbelică sucursala Băncii Naționale a României, Banca Romanului, Banca de Industrie și Comerț, Banca Comerțului, Banca de Credit Mărunt, Banca "Concordia", Banca "Unirea", Banca "Costache Negri", Banca "Suceava", Banca "Alexandru Vlahuță", Casa de Credit a Agricultorilor din județul Roman, ceea ce asigura creditul industrial, comercial, agricol și ipotecar.

La capitolul finanțelor publice Romanul prevedea venituri de peste 13 milioane de lei și o balanță echilibrată a cheltuielilor. Spre a avea un ordin de mărime față de un alt oraș de provincie, nivelul Romanului era de 6 ori mai redus decât al veniturilor și cheltuielilor Sibiului la o populație de două ori mai mică.

În ceea ce privește cultura, învățământul, cultele și asociațiile, Romanul dispunea atunci de 3 grădinițe, 8 școli primare, 4 licee, dintre care Liceul de băieți "Roman Vodă" și Liceul de fete "Sturdza - Cantacuzino", alături de cele comerciale și industriale, un Seminar teologic "Sf. Gheorghe" și Școala Normală de băieți "Ion Creangă".

La capitolul instituții culturale romașcanii se puteau mândri cu căminul Fundației Regale "Principele Carol", societățile intelectualității locale românești "Miron Costin", "Alexandru Vlahuță", "Principele Nicolae", alături de care funcționau 4 societăți culturale evreiești, 3 cinematografe și 3 societăți sportive.

În preajma celui de-al doilea război mondial la Roman se puteau citi nu mai puțin de 13 publicații periodice din care gazeta "Curentul Romanului" era săptămânală, firește alături de presa din capitala regatului și din provincie.

În Roman funcționau atunci biserica episcopală și sediul Episcopiei de Roman, 5 biserici ortodoxe, câte o biserică romano-catolică, armenească, lipovenească, 15 sinagogi și case de rugăciune pentru numeroasa populație evreiască a urbei.

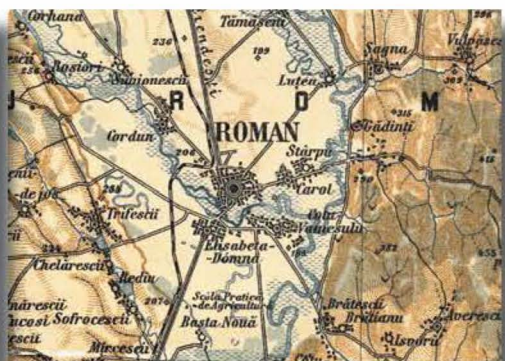
Ca în multe orașe de provincie, capitale județene, și la Roman exista o Asociație Generală a Profesorilor Secundari, Filiala Uniunii Generale a Funcționarilor Particulari, Asociația Clerului Ortodox, Asociația Cântăreților Bisericești, Asociația Generală a Personalului Administrativ și de Serviciu al Școlilor, Societatea Pensionarilor Publici, Asociația Proprietarilor Ipotecari, Sfatul Negustoresc, Uniunea Micilor Industriași și Meseriași, Sindicatul Lucrătorilor Brutari, Societatea Nivel - Metru - a ceferiștilor.

În privința instituțiilor publice la Roman funcționau Prefectura, Primăria, Tribunalul, două judecătoria, Poliția, Camera de Muncă, Camera de Agricultură, Camera de Industrie și Comerț, Serviciile tehnic, sanitar și veterinar ale județului, Serviciile sanitar și veterinar comunale, Ocolul Silvic, Revizoratul școlar, Administrația financiară, Percepția fiscală, Biroul de Măsuri și Greutăți, Oficiul P.T.T., Oficiul telefonic, Depozit al Casei Autonome a Monopolurilor (CAM), Depozit de spirt, Gara, Pompierii.

Pentru nevoile urbei existau Uzina Electrică, Abatorul; Romanul avea un apeduct, canalizare, trotuare asfaltate, paviment din piatră cubică și pietriș.

Roman. 1848

Roman. 1911

Cei suferinzi, bolnavii, puteau apela la serviciile personalului medical din dispensarul comunal, dispensarul pentru sugari "Principele Mircea", pentru copii "Voievodul Mihai", spitalele "Precista-Mare", cel Militar și cel Israelit.

Susținerea financiară și asistența se realiza grație Casei de Asigurări Sociale, filialei Societății de Cruce Roșie, Societății "Principele Mircea", Societății de Ajutor Mutual "Fraternitatea", Societății "Iubirea de Oameni" (Filantropia), Azilului de Bătrâni.

În statul guvernat de Constituția de la 1923 societatea ajunsese să se organizeze după nevoile ei prin participarea activă a cetățenilor și inițiativa particulară.

Situl arheologic "Fortificația mușatină" și târgul Romanului în secolele XIV-XVI

Sub denumirea de "Fortificația mușatină" a intrat în literatura de specialitate și în uzanța muzeografică locală amenajarea peisagistică a teritoriului târgului sau a unei părți a sa în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și la începutul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432).

Situl denumit tradițional "Cetățuia" ocupa botul de deal – cu altitudini între 200 și 198 m –, de la vest-sud-vest de ansamblul episcopal, înălțimea sa dominând cu aproape 20 de metri valea râului Moldova care făcea aici o largă buclă înaintea de confluența spre est cu Siretul.

Fortificația pe plan aproape circular avea șanțul și valul întărite cu trunchiuri de copac și bârne. Accesul dinspre nord se făcea pe la un tum patruleter (4 m x 4 m) din lemn. În interiorul fortificației, adosate palisadei valului se aflau un șir de încăperi de mari dimensiuni (circa 15 m întindere de-a lungul palisadei și 7 m adâncime), cu pereții din lemn. Ele constituiau desigur parterul drumului de strajă perimetral, a cărui continuitate se făcea pe podețele dintre "acoperișurile" acestor încăperi.

Materialul arheologic descoperit în săpăturile efectuate în anii 1962-1963 (Mircea Matei, Lucian Chițescu – Institutul de Arheologie al Academiei, Muzeul Militar - București)³² cuprinzând atât armament (vârfuri de săgeți, pinteni) cât și ceramică, este predominant de factură occidentală, germană. Prezența sa a fost legată de aceea a unei garnizoane formată din neamuri sosite din sau prin regatul Poloniei.

³² M. D. Matei, L. Chițescu, *Problemes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în DACIA, N. S., Tome X, București, 1966, p. 291-320.

Datarea "fortificației mușatine" s-a întemeiat pe descoperirea unei monede a lui Petru I (cca. 1377-1391) în șanțul ei și a unor monede din primele emisiuni ale domniei lui Alexandru cel Bun în nivelul de distrugere sau dezafectare a ei.

O contribuție neașteptată și de considerabilă importanță pentru cunoașterea sitului arheologic au adus-o cercetările arhivistice ale regretatului preot Scarlat Porcescu, învățatul monografist contemporan al episcopiei Romanului. Un raport al sameșului ținutului Roman din mai 1838, adresat vistieriei Moldovei, păstrat în Arhivele de la Iași, semnală că în dosul "grajdului sfintei episcopii din acel târg al Romanului se află o mare și foarte învechită movilă numită «Cetățuia» în care movilă, văzându-se eșite colțuri de piatră, după arătările dichului acelei episcopii către preasfințitul episcop, au poruncit preasfinția sa să se sape și dând de pietre au și scos câteva spre oarecari întrebuițări dar apoi, aflând ziduri groase, bolovani mari, scări de întregi pietre, bolte, canaluri cu oasă de oameni înăuntru, s-au oprit săparea și după o așa descoperire, episcopia făcând cunoscut isprăvniciei...³³. Amintirea acestor săpături se mai păstra la bătrânii romașcani în vremea păstoririi episcopului Melchisedek: în Cronica Romanului nota despre aflarea de episcopul Meletie la 1838 a unui "lagum" adânc ce se îndrepta spre răsărit³⁴.

Desigur că de primă importanță este interpretarea acestor consemnări arhivistice și mai întâi stabilirea poziției descoperirilor de la 1838. Un indiciu imediat este apelativul "Cetățuia", al movilei unde s-au făcut săpăturile, ceea ce îndreapta atenția tocmai spre "fortificația mușatină". Totodată faptul că prin tradiție atenasele gospodărești ale episcopiei se aflau către sud-vest de biserica Sfânta Vineri, conduce la aceeași situație a locului săpăturilor de la 1838.

Dar un tunel din piatră se descoperise și către 1870 prin săpături întâmplătoare în curtea episcopiei; boltit, în el putea merge un om pe brânci. Alt tunel se aflase în partea de sus a orașului pe o moșie vecină³⁵.

În ceea ce privește conformația locului pare semnificativă denumirea "Romanvasarhel" pe care incidental o folosește la 1587 diplomatul maghiar Lotar Gyulafi³⁶. Ea evoca proeminența pe care se afla târgul sau măcar o parte, fortificată, a acestuia (cf. Marosvasarhely pentru Târgul Mureș).

Pe cuprinsul orașului cercetările arheologice dar mai ales săpăturile de salvare au dus, grație urmelor materiale descoperite, la concluzia că locuirea medievală a târgului și-a menținut limitele către N, S și V până în secolele XVII- XVIII.

Episcopia Romanului Biserica Sf. Vineri

Dacă târgul Romanului apare în documente în vremea lui Roman voievod (circa 1391-1394), despre biserica locală primele știri scrise datează din domnia fiului lui, principele Alexandru cel Bun (1400-1432).

La 16 septembrie 1408 printr-un hrisov domnesc, Alexandru voievod dăruia "bisericii Sfintei Vineri, care este în târgul Romanului, unde zace sfântrăposata mama noastră cneaghina Anastasia și am dat bisericii acesteia două sate în Țara noastră în Moldova, unde este Leucușouții lui Bratul și cu moara care este la fântână, iar altul este peste Moldova, unde a fost Bratul"³⁷.

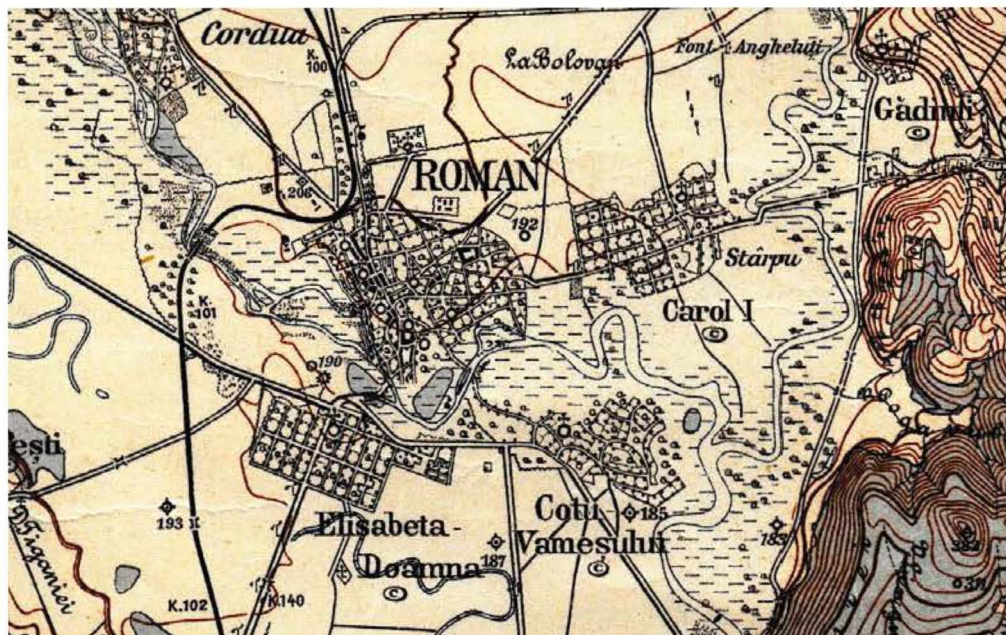
³³ Scarlat Porcescu, *Episcopia Romanului*, p. 12-13.

³⁴ Melchisedek, *Cronica Romanului*, I, p. 10.

³⁵ Melchisedek, *Cronica Romanului*, I, p. 9.10.

³⁶ *Călători străini*, III, 208.

³⁷ DRH, A, vol. I, p. 32-34.

Roman. 1913

Înmormântarea în târgul Romanului a mamei lui Alexandru cel Bun este firească, întrucât aici fusese reședința – curtea – tatălui său Roman voievod.

În ceea ce privește hramul bisericii, programul iconografic din pridvorul construit odată cu întreg edificiul în vremea lui Petru vodă Rareș și a fiului său Iliș-vodă, îngăduie identificarea sfintei cu prea-cuvioasa Paraschiva, născută la Epivat – Grecia și sărbătorită la 14 octombrie – "Vinerea Mare" în Moldova³⁸.

Între 1414 și 1419 tot Alexandru vodă, printr-un hrisov al său, dăruia lui Nichita și Dobre "două sate pe Drâslivița, anume Crainicești și alt sat, anume Leucușești, să le fie uric, cu tot venitul..., iar ei ne vor zugrăvi, pentru aceste două sate, două biserici, una din Târgul de Jos și alta, care va fi voia noastră, afară de bisericile de la Rădăuți..."³⁹.

În Târgul de Jos – Romanul, biserica încredințată lui Nichita și Dobre spre pictare nu putea fi alta decât Sfânta Paraschiva, și aceasta cu atât mai mult cu cât în programul iconografic al ctitoriei celei noi a Rareșilor, preluat desigur de la vechiul edificiu se pune un asemenea accent asupra vieții Sfântului Ioan cel Nou – aducerea moaștelor sale fiind unul dintre marile evenimente religioase ale domniei lui Alexandru cel Bun.

Transformarea bisericii Sfintei Paraschiva în catedrală și a Romanului în sediu episcopal a fost atribuită prin tradiția consemnată de Letopisețul Țării Moldovei aceleiași domnii a lui Alexandru cel Bun: "mai făcut-au și al doilea episcop, după mitropolit la sfânta mănăstire ce este, în oraș, în Roman, și i-au dat eparhie o parte din ținuturi de subt munte în jos"⁴⁰. În diplomatică prima atestare a noului statut religios al locului este afirmată de hrisovul din 30 septembrie 1445 prin

³⁸ Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 48-50.

³⁹ DRH, A, vol. I, p. 55-56.

⁴⁰ *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. C. Giurescu, p. 21.

care domnul Ștefan al II-lea dăruia un tâtar pe nume Pașca, "preasfințitului mitropolit chir Calist al Romanului"⁴¹. Rangul mitropolitan al episcopiei de Roman pare să fi fost conferit în etapa domniei asociate a lui Ilieș vodă și Ștefan al II-lea (8 martie 1436 - după 1 august)⁴². Concluzia pare confirmată de însemnarea unui medic din 30 iulie 1437 despre cele două arhiepiscopii ale Moldovei⁴³. Situația este însă evident complicată și de participarea în această vreme a ierarhilor Moldovei la conciliul unionist de la Ferrara cu urmări cunoscute. Oricum însă, în absența altor informații mai circumstanțiate se poate accepta tradiția consemnată de letopisețul lui Grigore Ureche. Ea ar trebui să concorde cu pasajul din Ekthesis Nea – manualul cancelariei patriarhale constantinopolitane potrivit căruia "nu de mult timp a fost așezat un alt mitropolit la Târgul Roman care se intitulează mitropolit de Roman"⁴⁴.

În ierarhia strictă impusă de redactarea actelor internaționale, cum a fost de pildă confirmarea la 12 iulie 1499 a păcii cu regatul Poloniei, scaunul de la Roman este al doilea din ierarhia bisericii ortodoxe a Moldovei cu rangul episcopal și a Țării Moldovei⁴⁵.

Existența Mitropoliei Romanului deschide o nouă pistă de cercetări în privința caracterului statal al Țării de Jos a Moldovei. Dealtfel episcopul Melchisedec, istoricul avizat al eparhiei, susținuse că mitropolia exista încă din veacul al XIV-lea, întemeindu-se pe Pravila de la Dealu (1652), unde "Moldovlahia" avea doi mitropoliți și un al treilea era la Galați⁴⁶.

Conflictelor armate din vremea domniei lui Ștefan cel Mare, îndeosebi pustiirile pricinuite de invazia oastei regelui Matei Corvin în Moldova (noiembrie-decembrie 1467), apoi incursiunile și marile campanii otomane din anii războiului din 1473-1486, nu au putut rămâne fără urmări asupra târgului și edificiilor din Roman și în primul rând asupra bisericii episcopale. Astfel se și explică hotărârea lui Petru vodă Rareș, de a înălța o nouă biserică episcopală la Roman. Meșterul Johannes, zidarul din Bistrița începuse edificiul încă din prima domnie a lui Petru vodă (1527-1538) dar aceasta se prăbușise, fiind construită într-un mod "necorespunzător"⁴⁷.

Deschis din nou la veleat 7050 (1541/1542), cel mai probabil în primăvara anului 1542, șantierul de la biserică episcopală din Roman a întâmpinat greutăți. Se pare, după textul unei scrisori a lui Petru vodă Rareș către un meșter bistrițean (Suceava, 12 februarie 1545) că modelul pentru noua biserică fusese Sfântul Dumitru din Suceava⁴⁸.

Întrucât terenul de fundație fusese prima dată rău ales – se pare de principe – și construcția se prăbușise, a trebuit să fie săpată altă temelie într-o altă poziție⁴⁹. În aprilie 1546, din târgul Hușilor domnul Moldovei scria bistrițenilor pentru a solicita totuși pe maistrul zidar Ioan ca să reia construcția sau măcar să povățuiască la înălțarea ei, căci, de altminteri, biserică trebuia făcută după obiceiul țării⁵⁰. Întrucât maistrul Ioan refuzase propunerea domnului, temându-se de bună seamă de năpraznica fire și pedeapsa lui Petru vodă, acesta solicita în vară arestarea sa

⁴¹ DRH, A, vol. I, p. 367.

⁴² Ivan Ioan, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", 1-2 (1970), p. 66-75.

⁴³ Mircea Păcurariu, p. 336.

⁴⁴ J. Darrouzes, apud Petre Ș. Năsturel, *Un temoignage byzantin sur la metropole de Roman, Moldavie*, p. 198-202.

⁴⁵ I. Bogdan, *Doc. Ștefan*, vol. II, p. 418.

⁴⁶ Pravila cea mare românească, p. 402.

⁴⁷ Hurmuzaki/Iorga, vol. XV¹, p. 518.

⁴⁸ Hurmuzaki/Iorga, vol. XV¹, p. 440, doc. 824.

⁴⁹ Scrisoarea lui Petru vodă Rareș către bistrițeni din 9 februarie 1546, în Hurmuzaki/Iorga, vol. XV¹, p. 447, doc. 833, p. 497, 517-518.

⁵⁰ Hurmuzaki/Iorga, vol. XV¹, p. 448, doc. 835.

de bistrițeni pentru o datorie de 1500 florini⁵¹. Îngrozit de amenințări, maistrul Johannes fusese silit să-și părăsească locuința din Bistrița și să se refugieze la Sibiu unde ani de zile va fi judecat într-un lung proces cu domnia Moldovei⁵².

Moartea l-a surprins însă pe Petru vodă Rareș, înainte de încheierea lucrărilor la Roman, astfel că fiul său mai mare și urmaș, Iliș vodă cerea bistrițenilor în februarie 1547 să-i trimită zidari pentru terminarea construcției⁵³.

În chip cu totul excepțional, printr-o rară misivă a lui Iliș vodă Rareș, dată la curțile domnești de la Huși la 2 aprilie 1548, se poate pătrunde în atmosfera șantierului bisericii episcopale din Roman: magistrul Luca pietrarul din Bistrița ardeleană nemulțumit de tratamentul episcopului refuzase să mai revină la lucru; întâmplarea determinase intervenția princiară, Iliș vodă Rareș angajându-se să numească un "procurator" - ispravnic al construcției care să dea meșterului și tovarășilor săi de mâncare și băut după pofta inimii⁵⁴. Ceva mai târziu, în decembrie, chiar și principelui Moldovei pretențiile meșterului pietrar i se păreau exagerate ("nam is magistri Lucas quoque plus levavit quam quod debuit")⁵⁵.

Oricum, în cele din urmă, în anul 1550 sub domnia aceluiași Iliș vodă Rareș, biserica episcopală din Roman a fost isprăvită sub supravegherea însuși a ierarhului locului, învățatul Macarie, după cum arată chiar pisania pusă cu acest prilej. Eleganta inscripție slavo-română a fost curând martelată spre a face să piară numele domnului turcit Iliș.

Abia în secolul al XVIII-lea edificiul a mai suferit unele transformări: în vremea episcopilor Ioanichie și Leon Gheuca (1769-1786) a fost înălțată pe bază pătrată o nouă turle. Episcopul Leon s-a și urcat până la baza ei însemnând într-o ocnită pe latura nordică a bazei turlei: "Ca să știi de cându m-am suitu aice. Episcop Leon la leat 1776". Sub același episcop la 1781 s-a deschis o ușă de lemn ferecată în zidul dintre absida laterală și altar, deasemeni cu inscripție. Ancadramentul acestei uși este fără îndoială foarte vechi, poate chiar de la prima biserică de pe acest loc.

După un obicei de la cumpăna veacurilor XVIII/XIX pentru mărirea spațiului inferior, din porunca episcopului Romanului Gherasim (1803 - 1826), pereții despărțitori interiori au fost desființați (1805) și poate tot acum s-a mai adăugat și pridvorașul de la intrarea nord-vestică a pridvorului⁵⁶.

În sfârșit la 1856, sub locotenența episcopală la Roman a lui Nectarie Hermeziu s-a construit vestmântarul adosat la sudul absidei de est a bisericii.

Biserica episcopală a fost restaurată în secolul XX sub auspiciile Comisiei Monumentelor Istorice apoi a Direcției Monumentelor Istorice. Cu prilejul lucrărilor de spălare și restaurare a picturii au apărut și câteva inscripții dintre care cele din anii 1600 și 1611 pot fi puse în legătură cu evenimentele militare contemporane, cu atât mai mult cu cât numele par a fi ale unor mercenari, unii poloni⁵⁷.

⁵¹ *Ibidem*, p. 453, doc. 841.

⁵² Hurmuzaki/lorga, vol. XV¹, p. 513, 514-515.

⁵³ *Ibidem*, p. 460, doc. 855.

⁵⁴ Hurmuzaki/lorga, vol. XV¹, p. 465-466, doc. 865.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 471, doc. 873.

⁵⁶ Sc. Porcescu, *op. cit.*, p. 59.

⁵⁷ Doru Mihăescu, apud Sc. Porcescu, p. 60.

Dacă din cea de-a doua etapă de construcții de la episcopia Romanului se păstrează doar biserica și ea transformată, ansamblul înfățișează evoluția curții înaltului ierarh în secolele XVII-XX.

Alături de quasi-certitudinea alegerii de către Petru vodă Rareș a unui alt amplasament pentru biserica sa față de aceea anterioară, existentă în vremea lui Alexandru cel Bun, și acesta este un argument pentru conturarea sitului arheologic pe întreaga arie a curților episcopale.

În împrejurările tulburi ale anului 1653 Gheorghe vodă Ștefan își alesese - așa cum s-a arătat - reședința la episcopia Romanului, ceea ce presupune existența unor construcții în stare să adăpostească o curte princiară, fie ea și vremelnică, în timp de război.

Medicul sas Andreus Wolf, trăitor o vreme în Moldova la cumpăna veacurilor XVIII/XIX, remarcă dezvoltarea amplă a curților și zidul lor de incintă⁵⁸, ceea ce poate fixa limitele sitului arheologic în secolele XVII-XIX. Dar după informațiile arhivistice din vremurile regulamentare (1838) în spatele incintei se desfășurau anexele gospodărești, fapt ce impune o corespunzătoare extindere a sitului.

Sub episcopul Leon Gheuca, în anii 1780-1786 s-a început construirea unui turn clopotniță și de acces în incintă, posibil pe locul unuia mai vechi, ruinat, întrucât este greu de crezut că incinta de zid să fi fost lipită de un turn-poartă. Turnul rămas la primul etaj, deasupra căruia se aflau clopotele, a fost înălțat prin grija episcopului Melchisedek în anii 1881-1882. Clopotele montate la 1882, datează încă din vremea lui Ștefan cel Mare, unul purtând înscris și veleatul 6895 (1476/1477), altul returnat la 1817, fiind făcut prima dată de un "Ștefan cel Bătrân", apoi de Petru vodă Șchiopul de la veleat 7098 și, în sfârșit altul de la 1831.

Sub episcopul Gherasim (1803-1826) s-a ridicat casa episcopală cu două caturi din piatră scoasă de la cetatea Smederova a lui Ștefan cel Mare în înțelegere cu proprietarul Gădiștilor, unul dintre boierii Bogdan, care și-a făcut palatul și zidul împrejmuitor din același material⁵⁹. În febra modernizării, la 1852, sub domnia lui Grigore vodă Ghica (1849-1853, 1854-1856) casele episcopale au fost dărâmate pentru a face loc unora noi. Ele nu au fost ridicate decât la 1873 prin stăruința episcopului Isaia Vicol, folosindu-se și o parte a materialului rămas de la 1852.

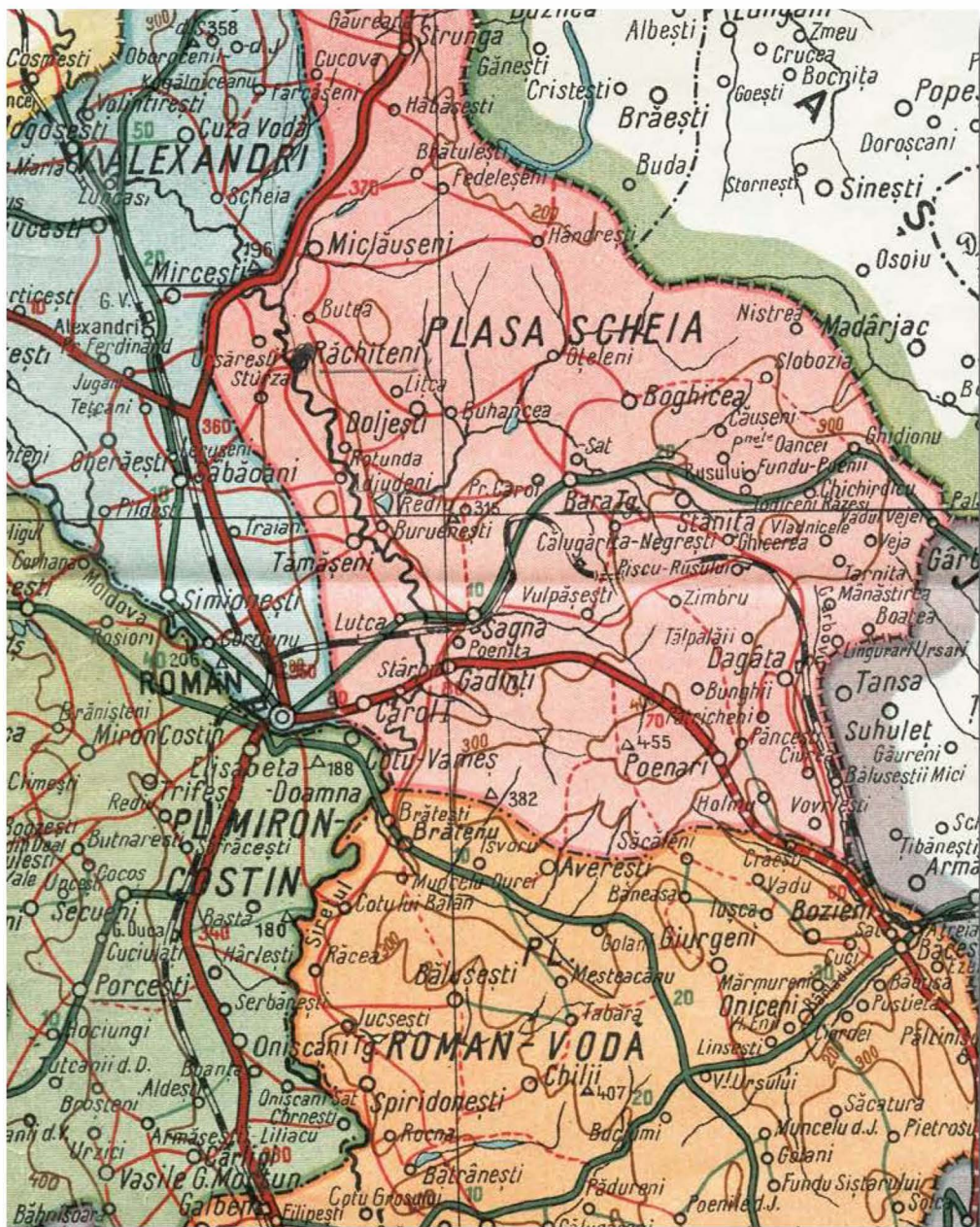
În vremea episcopatului lui Veniamin Costachi în partea de sud-est a curților episcopale s-a zidit, pe un bec mare, un rând de case pe plan dreptunghiular cu o prispă pe stâlpi de lemn. O inscripție în versuri marchează momentul construcției: "Viața cea omenească / Având scurtare firească / Este dator orișicine/ Fiindu-i cu înlesnire/ Nemuritor să se facă/ În acest veac ce-a să treacă/ Ideia dar și pe mine/Îndemnându-mă în lume/Adică prin cunoștință/Să jertfesc a mea puțință/Mărturii aduc văzute/Aceste zidiri gătite/lulie în 30 de zile/Cu muncă prin osârdie/ Nu m-am cruțat/și-s făcute/În leatul o mie opt sute"; ea a fost atribuită episcopului de Roman și viitorului mitropolit Veniamin Costachi și cu alte privilejii stihuitor.

Pe latura de nord, la vest de turnul clopotniță se ridica un șir de camere cu un cerdac pe coloane dinainte, pentru administrația episcopală, a căror vechime este indicată de inscripția: "Aceste încăperi s-au construit în 1883 sub arhipăstoria preasfințitului episcop Melchisedek, fiind ministru de culte d. Petre Aurelian, prin sârguința și osteneala arhimandritului Ieronim; au costat 16.000 lei noi".

La un an după încheierea acestei construcții episcopul Melchisedek termina și pe latura de vest un șir de camere cu prispă și coloane înaintea; o placă de marmură de pe fațada

⁵⁸ Melchisedek, *op. cit.*, vol. II, p. 151.

⁵⁹ Melchisedek, *Cronica Romanului*, I, p. 14.

Roman. 1928

răsăriteană rememora edificarea: "Arhipăstorind prea sfințitul Melchisedek episcopul Romanului, fiind ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice d. Dimitrie Sturdza s-au zidit aceste încăperi în anul 1884 și au costat 34.000 lei noi".

Pe latura de est, în afara reședinței episcopale din dreptul catedralei, au fost construite, două clădiri, prima sub arhiepiscopul Teofil Herineanu (1949-1957), - reședința arhierelui vicar - a doua sub arhiepiscopul Partenie Ciopron (1962-1978), în anul 1967, aceasta din urmă reluând planul celor înălțate de episcopul Melchisedek.

Elemente de evoluție urbanistică

Comunitatea cetățenilor - privilegiată de domnie, condusă de un voit sau șoltuz, asistat de 12 pângari - la care s-au mai adăugat colonia armenească și evreei, s-a organizat din secolele XVI – XVII în bresle, existente până la organizarea constituțională modernă a principatelor române. Atât organizarea etno-socio-profesională cât și specializarea comercială au lăsat urme urbanistice și monumentale, chiar dacă astăzi în mare măsură distruse.

Construcția sub Ștefan cel Mare a Cetății Noi (1466) pe malul drept al Siretului în dreptul confluenței cu Moldova, și refacerea fortificației sub numele de Smederova (1482/1483) a însemnat desigur un moment important în organizarea defensivă locală dar în același timp a determinat abandonarea de domnie a poziției sale preeminente în târgul Romanului în beneficiul episcopiei. Astfel Romanul a devenit un târg episcopal, situație menținută până în anii 1848 – 1852 când locuitorii orașului au răscumpărat vatra târgului și imașul⁶⁰. Planul ridicat cu acest prilej – în aprilie 1848 – relevă o parte apreciabilă din urbanistica dinaintea modernizării și circumscrie situl arheologic al târgului medieval. Trebuie remarcat însă că suprateran cu excepția arhitecturii eclesiastice, și aceea de mai multe ori refăcută, prea puțin subzistă din înfățișarea medievală a târgului. Desigur o cauză, principală, este abundența construcțiilor din lemn sau de paiantă dar, în aceeași măsură războaiele devastatoare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și confruntările ruso-austro-otomane din anii 1711, 1736-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812. Astfel încât, dintr-un orizont medieval și premodern aproape sistematic distrus, au mai supraviețuit în secolul al XIX-lea trama stradală și numeroasele beciuri din piatră sau cărămidă, unele ce datau, poate, încă din secolul al XVI-lea.

Din etapa Regulamentară (1834-1848) și într-un ritm accelerat după 1863-1864 orașul se modernizează înlocuindu-se podelele ulițelor cu pavaj din bolovani de râu, pietriș și piatră cubică, introducându-se canalizarea și iluminatul public cu gaz.

Locuințele, chiar și unele mai vechi, au căpătat o nouă decorație reflectând gustul pentru neogotic, și fugăr, influențele Jugenstill-ului austriac. Domnia principelui, apoi regelui Carol I (1866-1914) este marcată de construirea gării (1868) și deschiderea bulevardului către ea, a depoului și atelierelor CFR, crearea unui mare parc prin amenajarea mai vechii păduri a Teiului. Semn al vremurilor noi la cumpăna secolelor XIX/XX se conturează în preajma gării zona industrială a orașului cu fabrica de zahăr și uzina electrică.

Alături de acestea, instituțiile de învățământ și sănătate publică se modernizează: se construiește noul spital al așezămintelor Sf. Spiridon și liceul cu anexele sale.

Grație bunei gospodării a luminatului episcop Melchisedek (+1892) episcopia capătă o nouă și riguroasă înfățișare și în preajma sa se înalță Seminarul telogic și așezămintele pentru copii ce au purtat numele înaltului ierarh precum și școala de cântăreți bisericești.

⁶⁰ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. III, p. 241.

Poșta, telegraful și telefonul se adăpostesc într-o nouă clădire, piața alimentară s-a sistematizat fiind dotată cu hale la nivelul tehnicii europene înaintea primului război mondial.

Cu sincopa provocată de participarea României la cea dintâi conflagrație mondială în anii 1916-1920 și a crizei postbelice, Romanul a început să se refacă mai ales în anii de după 1924 și cu precădere în perioada 1934-1939. Municipiul, capitală a județului omonim în Regatul României întregite, se îmbogățește cu noi cartiere.

Capitala ținutală în principatul Moldovei, Romanul este reședință de județ și însemnată garnizoană militară. Atenția deosebită a regelui Carol I și fondurile alocate în fiecare an de Ministerul de Război au dus la construirea unui întreg.

Aflat în zona frontului din primăvara până la sfârșitul verii anului 1944, Romanul a avut de îndurat vicisitudinile războiului, apoi ocupația sovietică și regimul comunist instaurat de acesta. Dacă într-o primă etapă, care datează până la începutul anilor '60 ai secolului al XX-lea, s-au făcut reparații la vechiul fond imobiliar și intervenții reduse în stilul sovietic stalinist, industrializarea forțată a provocat și la Roman dezlănțuirea urbanismului blocurilor de locuințe. Din varii motive în orașul reședință de raion Roman cvartalele nu au distrus decât parțial vechea tramă stradală care subzistă în liniile sale principale. Vechile case însă, unele monumente istorice, nereparate cu anii, au fost lăsate să se degradeze, proces acutizat după 1990 prin incertitudinea proprietății asupra lor. Astfel încât o bună parte din zestrea monumentală a Romanului se află astăzi într-o stare precară.

În pofida masivelor distrugerii ale imobilelor cu valoare istorică, uneori de pe străzi întregi, și a construcției de blocuri de locuințe tip, orașul păstrează o bună parte din vechea tramă stradală și câteva zeci de monumente istorice, rezervații clasate. Ele sunt însemnate pentru evoluția locuirii urbane, geniul civil și militar, patrimoniul tehnic, industrial, necropole.

Romanul înfățișează un caz aparte, din fericire încă parțial lizibil, de evoluție urbană pornind de la un nucleu fortificat, cu zone sau cartiere individualizate funcțional și artere specializate. Alături de degradatele fronturi compacte ale prăvăliilor ridicate pe parcele înguste, construcții predominant cu un singur cat, alte străzi cuprind case cu parter înalt, parțial cu beciuri boltite dedesubt, izolate în mijlocul unor parcele mari, odinioară curți și grădini. Dominantele orașului sunt ceea ce s-ar putea numi cartierul episcopal, teologic și spitalicesc, o alta – amprentă a timpurilor moderne – zona industrială și cea a gării. Străzile comerciale și mahalalele individualizate fie pe criterii istorice sau etnice au dispărut.

La aproape 30 de ani de la apariția lucrării de referință a doamnei Eugenia Greceanu⁶¹, constatăm, cu tristețe, neglijarea continuă a elementului istoric determinant în evoluția unei localități, pierderea rosturilor firești de dezvoltare ale târgului, prefacerile survenite din a doua jumătate a secolului XX încoace ignorând cu desăvârșire realitățile și posibilitățile specifice zonei.

⁶¹ E. Greceanu, *Structura urbană a orașului Roman, mărturie a trecutului istoric*, în BMI, 2, 1975.

The Roman town represent a special case of urban evolution starting from a fortified nucleus (13th-14th centuries), with arias, faubourgs and streets specialized by their functions or by the ethnical origins of their inhabitants. The bishop court, the ancient hospital were the dominant points of the mediaeval and modern town (15th-18th centuries). From this part of the town, situated in a bend of Moldova River, evolved in the 19th-20th centuries to the North the modern town with commercial streets and industrial faubourgs. The traditional frame of the town was been partially destroyed under the communist regime by the ugly blocks of flats and industrial and administrative buildings. Some fronts of streets with the ancient merchant's warehouses and workshops, or old familial houses/ town manors of boyards surrounded by gardens still subsisted, endommaged from the old town.

In 2000, the authors performed an inventory of the Roman heritage for the new urban planning.